

Een alternatief

voor antipestprogramma's op vso-scholen

Wat is de beste manier om pesten op school tegen te gaan? Recente studies naar de effectiviteit van antipestprogramma's en onderzoek bij scholen van het voortgezet speciaal onderwijs, waar veel wordt gepest, vormen de basis voor een nieuwe aanpak.

door **Peer van der Helm**
en **Marjorie Beld**

Pesten op school kent vele vormen en uitingen. Over het algemeen wordt pesten gezien als een combinatie van directe en indirecte agressie. Pesten is meestal niet zozeer een conflict tussen dader en slachtoffer, zoals vroeger werd gedacht, maar een manier van kinderen om hun positie in een groep te beïnvloeden en te verstevigen. Andere kinderen (en volwassenen) hebben daar vrijwel altijd een bevestigende rol in. Pesten is dus niet iets dat zich louter afspeelt tussen pester en gepeste, maar is vooral een groepsdynamisch proces (Atria et al., 2007; Craig et al.,

2000; Samivalli et al., 1996). Recent onderzoek laat zien dat in dit groepsdynamisch proces gepeste kinderen ook andere kinderen kunnen gaan pesten om zichzelf of anderen te verdedigen (Huitting et al., 2014). Dit groepsdynamisch proces kan vooral floreren in een onveilig klimaat thuis, in de buurt, op school of in de klas (Jeong & Lee, 2013). De door het pesten veroorzaakte onrust in de klas zorgt er vaak voor dat leerkrachten steeds strenger gaan optreden en kinderen gaan straffen. Leraren denken vaak dat strenger optreden helpt (Van der Helm, Beld & Stams, 2014). Het gevolg van dit op beheersing gerichte optreden (autoritaire opvoedingsstijl) betekent een afname van de responsiviteit van de leerkracht en een verslechtering van het klimaat (Beld et al., 2014; Van der Helm, Beld & Stams, 2014). En dat houdt het pesten juist in stand.

ILLUSTRATIE ANNA BOTERMAN

“Een leerkracht die zijn leerlingen ondersteunt zorgt voor een beter klimaat en reduceert pestgedrag”

Onderzoek naar antipestprogramma's

Wat is de beste manier om pesten op school tegen te gaan? Recente studies naar de effectiviteit van antipestprogramma's en onderzoek bij scholen voor voortgezet speciaal onderwijs, waar veel wordt gepest, vormen de basis voor een nieuwe aanpak.

Bovenstaande uiteenzetting geeft weer waarom pesten zo moeilijk aan te pakken is. Zelfbeschermingsmechanismen worden als het ware automatisch geactiveerd en de op onderliggende negatieve aannames ('Basic assumptions'; Bion, 1980) gebaseerde groepsdynamiek houdt het pesten in stand. Deze negatieve aannames worden in de groepsstructuur vaak gedeeld en gaan over bij wie je wilt horen; wie 'stom of vies' is of wie erbij hoort. Pesten geeft scholen een negatief imago. Dat verklaart mede dat het moeilijk is om toe te geven dat er sprake is van een onveilige situatie op school. Verbergen draagt echter niet bij aan verandering, laat staan aan een oplossing. Ondanks alle kennis hierover wordt 'de oplossing' van het probleem nog

te vaak gezocht in de persoon van de gepeste, of door de pester te zien als de zondebok. Dit leidt niet zelden tot vertrek van de gepeste of overplaatsing van de pester naar een andere school. En dit verandert feitelijk niets aan de aanwezige onveiligheid, aan de groepsdynamiek. De laatste jaren is onderzoek op gang gekomen naar de negatieve gevolgen van pesten op de psychische gesteldheid van kinderen en op hun leerprestaties (Copeland et al., 2013). Mede als gevolg daarvan worden scholen steeds meer op hun verantwoordelijkheid gewezen. Om die verantwoordelijkheid vorm te geven worden in toenemende mate antipestprogramma's ingezet. Dit heeft tot een enorme verscheidenheid aan zogenaamde practice-based of evidence-based antipestprogramma's geleid. Het is een 'markt' waar geld aan te verdienen is. Sommige scholen zetten zelfbedachte interventies in, zoals 'kindermassage'. Het Nji beoordeelde 61 antipestprogramma's, waarvan er 52 niet of nauwelijks op aantoonbare effectiviteit zijn onderzocht (Wienke et al., 2014). Het Nji

schrijft in 2014 in zijn rapportage dat geen van de bestudeerde programma's aan effectiviteitseisen (werkt het?) voldoet. Er zijn slechts negen programma's die door het Nji 'voorlopig zijn goedgekeurd'. Dit maakt duidelijk dat het twijfel-

achtig is of de meeste antipestprogramma's doen waarvoor ze bedoeld zijn en dat het vinden van voldoende aanwijzingen of een antipestprogramma effectief is, nog in de kinderschoenen staat. Ook internationaal is er weinig evidentie dat antipestprogramma's werken (Ferguson et al., 2007). Merrell en collega's vonden in een meta-analyse een bescheiden effect van antipestprogramma's op school (Merrell et al., 2008). Zij concludeerden dat de programma's wel de attitude ten opzichte van pesten beïnvloeden, maar niet het eigenlijke pestgedrag. In een meta-analyse onderzochten Tfofi en Farrington (2011) de uitkomsten van een groot aantal antipestprogramma's. Zij kwamen tot de conclusie dat sommige antipestprogramma's op school het pesten waarschijnlijk met maximaal 20% konden terugdringen. Veel programma's werken waarschijnlijk niet of nauwelijks volgens de onderzoekers. Is dat erg? Volgens ons wel. Wij menen dat het motto van Maja Dekovic voor interventies in de jeugdzorg 'baat het niet dan schaadt het wel', ook geldt voor antipestprogramma's. Uit het onderzoek van Tfofi en Farrington kwam naar voren dat antipestprogramma's die zich alleen op kinderen richten de kans op slachtoffers vergroten.

De Amerikaanse onderzoekers Jeong en Lee (2013) publiceerden een studie waaruit zou blijken dat op scholen waar antipestprogramma's werden uitgevoerd juist *meer* zou worden gepest. De auteurs geven een aantal mogelijke verklaringen voor deze opzienbarende vondst. Zo gaven zij aan dat schoolklimaat en het in de gaten houden van kinderen door leerkrachten een belangrijkere voorspellende factor was dan antipestprogramma's. Onderzoek naar (een veilig en ontwikkelingbevorderend) leerklimaat in het voortgezet speciaal onderwijs (vso) wordt momenteel verricht door de Hogeschool Leiden, samen met de Hogeschool Windesheim en de Universiteit van Amsterdam. Daarvoor is een meetinstrument ontwikkeld dat ook gebruikt kan worden door leerlingen met beperkingen (Classroom Climate Inventory; Beld, Van der Helm, De Swart & Stams, in press). Het vso heeft veel leerlingen met ernstige gedragsproblemen en psychische problematiek (voorheen cluster 3 en 4) die ze uiteraard ook 'meenemen'

naar school. Pesten is in deze scholen een dagelijks terugkerend fenomeen en gaat vaak gepaard met veel agressie. Voor dit onderzoek vulden 325 leerlingen van scholen in en buiten residentiële jeugdinstituten de SCI-vragenlijst in die het leerklimaat in de klas meet. Tevens werd onder meer gemeten de ondersteuning door de docent van de leerling, de sfeer in de klas, het zelfbeeld van de leerling, en hoe vaak en in welke mate er in de klas werd gepest (Beld, Van der Helm, De Swart & Stams, in press).

Resultaten en dan?

Een voor de hand liggende uitkomst van het onderzoek is dat vooral een negatieve sfeer in de klas pesten voorspelt. Opvallend vinden wij de uitkomst dat de door de leerlingen ervaren ondersteuning door de docent in de klas niet alleen sterk van invloed is op de sfeer in de klas, maar ook pestgedrag voorspelt. Een leerkracht die zijn leerlingen ondersteunt, bewerkstelligt een beter klimaat in de klas en reduceert pestgedrag. Daarnaast voorspelt ondersteuning door de docent ook de ontwikkeling van een positief zelfbeeld. Deze uitkomsten suggereren dat antipestprogramma's waarschijnlijk minder goed functioneren als het leerklimaat in de klas en op de school slecht is, zoals ook al bleek uit het onderzoek van Jeong en Hyung Lee (2013). Voor het terugdringen van pesten is het waarschijnlijk belangrijk om allereerst aandacht te hebben voor de ondersteuning van de leerlingen door de leerkracht. Meestal weten we, zeker in theorie, wat goede ondersteuning inhoudt en kennen we de 'problematiek' van de doelgroep. Maar dan nog hebben wijzelf of collega's problemen in de klas en gaat het te vaak mis. Wat doe je dan?

Leren van elkaar op school

Samen leren en elkaar ondersteunen is noodzakelijk voor leerkrachten om het leerklimaat te verbeteren en dat geldt zeker voor het vso-onderwijs. Het valt voor leerkrachten vaak niet mee om goedbedoelde feedback van collega's in de praktijk te brengen (wij-leren.nl/passend-onderwijs-hgw.php). Daarom zijn in de nieuwe methodiek twee stappen ingebouwd:

① Door de kwaliteit van het leerklimaat per klas te meten, kunnen op verschillende klimaatelementen van de Classroom Climate Inventory sterke en minder sterke kanten van het klimaat inzichtelijk worden gemaakt (Beld, Van der Helm & Stams 2014, in press). De uitkomsten worden gezien als feedback waarmee leerkrachten geholpen worden om het leerklimaat te optimaliseren. Meten, de uitkomsten doornemen en als individu-

ele leerkracht aan de slag gaan, zijn echter niet altijd voldoende om tot een gewenste verandering van beroepsmatig handelen te komen.

● Samen, dus van elkaar leren staat in stap 2 centraal. Een ieder wordt in staat gesteld om zijn of haar pedagogische, en daarmee samenhangende didactische vaardigheden, stapsgewijs 'al doende' te verbeteren. Dit moet in teamverband, zodat het 'zodra ik mijn deur dicht trek, sta ik er weer alleen voor' niet meer geldt en dit geen afspiegeling is van de dagelijkse praktijk.

De hogescholen Leiden en Windesheim (Zwolle) zijn met de Universiteit van Amsterdam, en mede gefinancierd door SIA-Raak, in januari een nieuw trainingsprogramma gestart voor docenten in het vso. De inzet is om leerkrachten te ondersteunen in hun moeilijke taak: responsief zijn in een klas vol verschillen en 'stouterballen' die al vaak zijn weggestuurd (Van der Helm & Austmann, 2012). Uitgangspunt van de training is tevens ook dat de school het 'zelf' leert doen en er geen dure programma's van buiten nodig zijn.

Het uitgangspunt kan niet anders zijn dan leren en werken aan een klimaat dat welzijn en leren bevordert met de eigen deskundigen, zoals leerkrachten, maar ook schoolorthopedagogen/-psychologen, intern begeleiders en zorgcoördinatoren. Dat is iets anders dan het in- en uitvoeren van een methode, een antipestprogramma. Het gaat om ontwikkelen van binnenuit, vanuit eigen kracht.

Dat kan wanneer de leerkrachten, de scholen, zien en erkennen dat er een gezamenlijk probleem is met het leerklimaat in de klassen en op de scholen. Wanneer ouders en de eventueel betrokken zorginstellingen mogen meedenken en meedoen. En wanneer er gezamenlijk keuzes worden gemaakt waaraan iedereen

zich probeert te houden. Relatief 'simpele' oplossingen als antipestprogramma's zullen waarschijnlijk nooit effectief zijn, zeker niet in een setting als het vso. Net als het kind is ook de school ondeelbaar en biedt het samenwerken met elkaar en aan het geheel het meest perspectief.

Wij bedanken Geert-Jan Stams (hoogleraar Forensische Orthopedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam) en Nico van Tol (clusterdirecteur SW/TP aan de Hogeschool Leiden) voor hun bijdrage aan het onderzoek dat loopt op de Hogeschool Leiden en de UvA, en Nico tevens voor zijn bijdrage aan de redactie van dit artikel.

PEER VAN DER HELM is lector residentiële jeugdzorg aan de Hogeschool Leiden.

MARJORIE BELD is docent en onderzoeker (lectoraat sturing in de jeugdzorg) aan de Hogeschool Windesheim.

LITERATUUR Helm, G.H.P. van der, & Austmann, B. (2012). Meester en hulpverlener. De rol van de docent in de gesloten jeugdzorg. *Sozio*, 3, 106-112. • Helm, G.H.P. van der, Beld, M., & Stams, G.J.J.M. (2014). De hardnekkige mythe dat straffen helpt bij opvoeding in de gesloten jeugdzorg (The enduring myth that punishments aids upbringing in residential youth care). *Tijdschrift voor Orthopedagogiek: Onderzoek en Praktijk*, 4, 164-175. • Tfofi, M.M., & Farrington, D.P. (2011). Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: a systematic and meta-analytic review. *Journal of Experimental Criminology*, 7, 27-56. DOI 10.1007/s11292-010-9109-1. • Wienke, D., Anthonijsz, I., Abrahamse, S., Daamen, W., & Nieuwboer, A. (2014). *Beoordeling anti-pestprogramma's. Rapportage van de commissie voor het Ministerie Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW)*. Utrecht: NJi.

• Overige referenties: www.pedagogiek.nl/literatuurlijst of: bit.ly/1B35PCu

DE CASUS

Proactief of reactief?

door **Liesbeth van Hoof**

Consequenties stellen bij ongewenst gedrag wordt in de dagelijkse praktijk nogal eens toegepast. Over het algemeen is deze aanpak echter niet zo effectief als op het eerste gezicht lijkt. Bij het vooraf stellen van consequenties wordt meestal bedoeld dat er sancties gelden als de jeugdige zich ongewenst gedraagt. Er wordt dan van uitgegaan dat het vooruitzicht van die sancties de jeugdige helpt om te kiezen voor ander gedrag. Maar daar ligt juist vaak het probleem.

Liesbeth van Hoof is orthopedagoog/gz-psycholoog en werkt als coördinerend gedragswetenschapper bij Combinatie Jeugdzorg.

Een proactieve aanpak die rekening houdt met de functie van het gedrag en de mate waarin een jeugdige zijn eigen gedrag onder controle heeft, werkt in het algemeen beter.

'Olga heeft structuur nodig, ze moet weten wat de consequenties van haar gedrag zijn', zegt Ellen. Ze is pedagogisch medewerker in een behandelgroep voor kinderen met een lichte verstandelijke beperking. Olga, 10 jaar oud, staat voor de zoveelste keer op de agenda van het teamoverleg. Er zijn regelmatig incidenten met haar. Zo ook de avond vóór het overleg. Ellen had haar gezegd dat haar computertijd voorbij was, maar Olga had niet willen stoppen. Ze reageerde niet op de waarschuwing van Ellen. Toen Ellen haar vervolgens bij haar arm pakte, is Olga agressief geworden. Ellen heeft haar op haar kamer gezet, waarna Olga de deur heeft ingetrapt. Blinde woede. Ook Ellen was erg boos geweest. Ze is eigenlijk nog steeds verontwaardigd. 'Ik ben het intussen meer dan beu', zegt ze. 'Ik heb het gevoel dat we haar te veel ruimte geven. Ze doet maar waar ze zin in heeft. Ze moet echt strakker begrensd worden en we moeten consequenties stellen. Als we niet uitkijken, gaan andere kinderen haar zelfbepalende gedrag nog overnemen.' Het team gaat in op wat er precies gebeurd is. De opeenvolging van reacties lijkt logisch: Olga luistert niet, Ellen probeert haar gedrag te sturen, Olga komt in verzet, Ellen legt meer nadruk op haar eis door Olga bij haar arm te pakken, Olga gaat door het lint, ze wordt naar haar kamer gebracht zoals in een eerder overleg is afgesproken, en Olga reageert haar woede af op haar kamer. Maar bij nader inzien is de gang van zaken minder logisch. Ellen wilde dat Olga zich aan de afgesproken computertijd zou houden, terwijl de

situatie uiteindelijk uitliep op een machtsstrijd, waarbij het ongeremde gedrag van Olga centraal stond. Daarbij verdween de oorspronkelijke kwestie naar de achtergrond. Door Ellens emoties van dat moment bestond haar gedrag alleen nog uit reacties op wat Olga deed. Daar ging geen bijsturend effect meer van uit en de vraag wordt dan ook gesteld of dat werkt. Al pratend komt het team uit op: wat willen we met Olga bereiken en wat weten we al dat werkt?

Een pedagogisch medewerker heeft ontdekt dat Olga meegaander is bij het stoppen van een activiteit als ze vooraf al weet wat ze daarna gaat doen. Het lijkt dan gemakkelijker voor haar om de overgang te maken naar de volgende situatie. Als dat samen met haar gedaan wordt, gaat dat nog beter, weet een ander. Afgesproken wordt om het zo te gaan aanpakken: samen met haar klaarleggen wat ze daarna gaat doen, vijf minuten voor het einde van de computertijd zeggen dat het bijna tijd is en vervolgens samen met haar afronden en aan de volgende activiteit beginnen. Vervolgens wordt besproken dat Olga te snel reageert met agressie als ze ergens in gefrustreerd wordt. Dat is op meer fronten het geval. Ook daar worden afspraken over gemaakt, die neerkomen op structureren. Niet in de zin van consequenties stellen, maar door voorspelbaar te zijn, samen met haar doen wat ze nog niet alleen aan kan en tijdig signaleren en afleiden als het haar te veel wordt. Daarmee ziet het team weer mogelijkheden voor een proactieve aanpak.